

A helyesejtés tanítása

A kiejtés – kommunikációs szempontból – eszköz, egyike a nem nyelvi jelrendszereknek. Ez az úgynevezett *vokális kód*, amellyel a beszélő a mondanivalót (az üzenetet) észlelhetővé teszi (kódolja) a másik ember számára, azaz közleménnyé alakítja.

A hang a hallható mimika – írta Montágh Imre –, hiszen ahogy a rémület vagy közöny kiül az arcra az arcizmok segítségével, ugyanúgy megjelenik a kiejtésben is. Hallhatóvá válik az artikulációs szervek izommozgásai révén – ezek a kommunikáció csatornáit.

Helyesejtésről akkor beszélünk, ha a beszéd megfelel a *köznyelvi kiejtés és a kommunikáció normáinak*. A helyesejtési hibák zajként jelennek meg a kommunikáció csatornáin, akár a helyesírási vagy írástechnikai hibák az írásban, a recsegés a telefonban vagy a tévében a széteső kép. A zajos csatornák pedig akadályozzák a mondanivaló megértését. Helyesejtést tehát a kommunikáció sikere érdekében kell tanítani. Hogy a gyerekek helyes kiejtéssel beszéljenek, ahhoz legalább a következők kelljenek: 1. A fenti már említett normák ismerete. 2. Fejlett beszédhallás. 3. Ép és jól működő beszédszervek. 4. Megfelelő attitűd, annak belátása, hogy a helyesejtés a sikeres kommunikáció egyik feltétele. Ezek érdekében első osztálytól kezdve naponta végeztetünk a gyerekekkel helyesejtési gyakorlatokat. Ötödik osztályban a következő gyakorlatok folytatódnak:

- a) légzéstechnika, ajakartikuláció, időtartam-, ritmus-, hangsúly-, hanglejtés-, beszéd folyamat-vál-tások (hangerő és -magasság, tempó);
- b) a helyesejtési típus hibák egyéni korrekciója;
- c) felolvasás;
- d) vers- és prózamondás;
- e) beszédjavító gyakorlatok.

A helyesejtést elsősorban *szöveghez* kapcsolva gyakoroltatjuk: szöveg reprodukálás, félreproduktív szöveg létrehozása vagy szövegalkotás során. A gyakorlatokat a feladatgyűjteménynek a helyesejtés tanításával foglalkozó fejezete tartalmazza.

A légzéstechnika gyakorlása

Az *élettani légzés* mozzanatai a belégzés és a kilégzés, amelyet rövid szünet (megnyugvás) követ. A *beszédlégzés* ettől abban különbözik, hogy a belégzést hang (beszéd) követi, addig, amíg elég a levegő, s a megnyugvás (szünet) elmarad. Az élettani légzés orron át történik, a beszédlégzés orron és szájon keresztül, ezzel négyszeres levegőmennyiséghez jutunk ahhoz képest, mintha csak orron át vennénk a levegőt.

Helytelen a váll-légzés és a felső mellkasi légzés; a légzés helyes módja a *vegyes mélylégzés*. Ez utóbbiban a rekesz-, a has- és a mélyebben fekvő bordaközi izmok vesznek részt, azaz a mellüreg alsó részén elhelyezkedő izmok. A tüdő, a hörgők és a légcső passzívak. A levegőt nem beszívjuk, hanem engedjük beáramolni.

A *technikai légzés* kialakításához nélkülözhetetlen a vegyes mélylégzés, valamint az *alap-* és a *pótlevégővétel* módjának megtanulása. Az alaplevégő nagy mennyiségű levegő, zöreijmentesen, egy-két

másodperc alatt lélegezzük be. A pótlevegővétel a gyors levegővétel technikája, erre fél másodperc elegendő. Alaplevegőt veszünk a beszéd kezdetekor és közben is a hosszabb szólamok, mondatok előtt vagy ha nagyobb hangerőre váltunk. Pótlevegőre akkor van szükség, ha – mint a neve is mutatja – pótolnunk kell az elfogyott alaplevegőt, de a beszéd ritmusa nem enged hosszabb szünetet a levegőpótlásra. Értelmi vagy érzelmi egységeket nem törhetünk szét egy-két másodperces alaplevegővel.

A helyes levegővétel nem hallható és alig látható. A hallható, zörejes levegővétel csak akkor fogadható el, ha metakommunikációs értéke van, például zaklatott állapotot fejez ki.

Hogyan tanítjuk a légzéstechnikát?

A gyerekek az alsó tagozatban már megtanulták a vegyes mélylégzést, az alap- és a pótlevegővétel technikáját. Ötödik osztályban a következő a teendő:

1. A pedagógus időnként ellenőrizze a vegyes mélylégzést. Ha váll-légzést vagy felső mellkasi légzést tapasztal, tehát emelkedik a gyerekek válla vagy a felső mellkasi rész, akkor gyakoroltassa a vegyes mélylégzést. A visszaeső gyerekek gyakorlatvégzés közben figyeljenek a hasizmukra. Tegyék a jobb kezüket nyitott ujjakkal az övtájékra úgy, ahogy ezt az első osztályban tanulták. (Azért a hasizmokra figyeltetünk, mert ez a terület érzékelhető leginkább.)

2. Az alap- és a pótlevegővétel gyakoroltatása. A feladatgyűjtemény utasításai megadják azt, hogy hol vegyenek (vehetnek) a gyerekek levegőt egy szöveg elmondása során. A levegővétel jele: (-)

Például mondják el a tanulók az ábécét vagy az osztálynévsort egy levegővel gyors, közepes, majd lassú tempóban. (Ez a tempóváltás nehezíti a feladatot, egyre jobban kell gazdálkodniuk a levegővel.) A szövegekben a gyerekek gyakorlás előtt jelölik a levegővételi helyeket ott, ahol azt a feladat utasítása előírja. Az utasítások többször megengedőek: „Vehettek pótlevegőt ..., ha szükséges.” Ez azért van, mert annak nincs értelme, hogy a gyerekek fuldokolva nyöszörögjenek. Levegőt nem akkor kell venni, amikor már elfogyott. Általános alapelv, hogy egy szöveget először többszöri levegővétellel mondatunk, s ha már jól megy, akkor csökkentjük a pótlevegők számát. Például Csiky Ágnes Mária *Út* című versének felolvasásakor először soronként, majd kétsoronként, végül négy soronként vehetnek levegőt a gyerekek. Vagy: már első alkalommal egyre hosszabb részeket mondatunk egy-egy levegővétellel, amit Határ Győző *Morgós* című versében az egyre hosszabbodó versszakok tesznek lehetővé. (Az utolsó versszak négyszer annyi hangot tartalmaz, mint az első.)

Néhány tanulótípus és a velük való bánásmód a légzéstechnika gyakoroltatása során

- ê Azok a gyerekek, akiknek belégzéskor feltűnően emelkedik a válluk, mindvégig hasra tett kézzel végezzék a légzőgyakorlatokat.
- ê A gyerekek egy része vetélkedik, hogy ki tud egy levegővétellel minél hosszabb ideig beszélni. A valóban jó teljesítményt nyújtókat a pedagógus dicsérje. A nagyképűeket – ha egyéb helyesejtési hibákat ejtenek versengés közben, például pontatlanul artikulálnak – készítse a hibák kijavítására.
- ê Egyes tanulók nem tudják megtartani a feladatokban megadott levegővételi helyeket: gyakrabban és rossz helyen vesznek levegőt. Őket rövidebb versekkel gyakoroltassa a pedagógus, a hosszabb szövegeket több részletben tanulják. Sokszor kapjanak olyan feladatokat is, amelyekben a szövegnél alacsonyabb nyelvi szinten gyakorolhatnak. Például mondják az ábécét vagy az osztálynévsort több pótlevegővel. Ha ez már jól megy, lehet csökkenteni a pótlevegők számát.

A technikai légzés fejlesztésének normái

- j A légzéstechnika fejlesztésében fő a fokozatosság!
- j A gyerekekkel tapintatosan kell közölni a hibáikat!

j A légzésgyakorlatokat jól szellőztetett teremben kell végeztetni!

Az artikuláció gyakorlása

Artikulációs (beszédhangképző) gyakorlataink elsősorban az ajakartikulációt fejlesztik, hogy a magánhangzókat tisztán képezzék a gyerekek. A mássalhangzók hibás ejtésének javítása logopédiai feladat. Az 1. osztályos *Tanítási programban* található az a táblázat, melyek a magyar beszédhangok normához igazodó kiejtéséhez nyújtanak segítséget.

A feladatgyűjteményben levő szövegek elsősorban az ajakartikulációt gyakoroltatják, de készítjük a gyerekeket a mássalhangzók pontos ejtésére is. Például: „Olvassátok fel a verset nagy ajakmozgással! Ügyeljete arra is, hogy ne nyeljétek el a szóvégi mássalhangzókat, különös tekintettel a *k, g, t, n* hangokra!”

Az egyes hangok tiszta képzésén túl még a következő artikulációs hibákat kell javíttatni a gyerekekkel:

– Az egymás mellé került azonos hangokat érzékeltetni kell, például hangűrrrel vagy hangsúllyal kell elválasztani:

„... ott a hálaadó misén is csak addig pihentek, ...”

„Pedig itt még ehetik is, ha a láda bolondjában utoléri a petrencét.”

„ez az út tárt tenyér”

„Pók-korában jól ismertem/kegyedet.”

– Az egymás mellé került különböző magánhangzók közt átmeneti *j*-t ejtünk (erős *j*-vel hiba):

„Kié vajon ez a szép, szomorú arcú leányka?”

ki^jé (hiba: kijé) le^jányka (hiba: lejányka)

– Ha kétértelműség veszélye merül fel, határozottan szét kell választani a szavakat:

„Nyilván pompás tűzvést akart”, és nem: tűzvész takart.

„A cél előtt erőd feszüljön...”, s nem: acél előtt erőd ...

– Ha kétértelműség keletkezhet, akkor a hasonulást sem ejtjük pontosan:

„Alszanak a régi réz-kilincsek”, és nem a rész-kilincsek.

– Az *az* névelő *z*-je nem kapcsolható a következő, magánhangzóval kezdődő szóhoz:

„ki az aki ejde erre csámborog?”, és nem: ki a zaki ...

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód az artikuláció fejlesztése során

ê A renyhén artikuláló gyerekek, akiknek alig mozdul a szájuk beszéd során, tükör előtt gyakoroljanak a pedagógus segítségével.

ê Vannak olyan gyerekek, akiknek a gyakorlatvégzés során eltorzul az arcuk, fölösleges izommozgásokat is végeznek. A pedagógus figyelje meg, mi van e mögött. Túlzott igyekezet, hogy tényleg helyes legyen a kiejtés vagy éppen artikulációs bizonytalanság? Ha az előbbi, akkor nyugtassa meg tanítványát: nem kell túlzásba vinni az artikulálást. Ha az utóbbi, akkor tükör előtt gyakoroljon a gyermek.

ê Azok a gyerekek, akik egyes hangokat rosszul ejtenek, gyűjtsenek olyan szavakat, melyek ezeket a hangokat tartalmazzák (például *A magyar helyesírás szabályai* szótár részéből), s e saját listák olvasásával is gyakorolják a helyes artikulációt.

Az artikuláció fejlesztésének normái

- j Az artikulációs gyakorlatokat eltúlzott, de nem feszes ajakmozgással kell végeztetni. (Az úgynevezett végletelmélet alapján. A spontán beszédben a túlzó ajakmozgások úgyis eltűnnek, mert a gyerek az üzenetre vagy a szituációra, illetve a kommunikációs partnerre figyel, s nem az üzenet megformálására. A helyes artikulációs mozgások viszont öntudatlanul előhívódnak.)
- j Az artikulációs hibákon tilos gúnyolódni!

Az időtartam érzékeltetésének gyakorlása

Időtartam-gyakorlatokat azért végeztetünk, hogy a gyerekek érzékeljék és érzékeltessék a hangok hosszúságát, illetve rövidségét. A hangok időtartamának jelentésmegkülönböztető szerepe van (*irat, írat; fejem, fejjem*). A hosszú és rövid hangok (és szótagok) elősegítik a beszéd ritmusának magyaros lüktetését. Végül: az időtartamot azért is tanítjuk már az első osztály óta, hogy megalapozzuk a helyesírást.

Hogyan végeztetjük az időtartam-gyakorlatokat?

A feladatgyűjtemény alapján a gyerekek verseket és prózarészleteket olvasnak fel, ügyelnek a hangok időtartamának érzékeltetésére. Minden artikulációs gyakorlat egyben időtartam-gyakorlat is (és megfordítva), tehát egymás *kiegészítő* folyamatai. A továbbiakban felsorolunk néhány – gyakran hallható – hibatípust. Ezeket a spontán beszédben és a félreproduktív szöveg mondása során is javíttassa a pedagógus tanítványaival.

– Két magánhangzó közt álló rövid mássalhangzó hosszú ejtése: *eső, kedvesen, japán, belőle* stb. helyett *esső, kedvessen, jappán, belöle* – az utóbbinál magánhangzó-rövidülés is történt!

– Röviden ejtett hosszú mássalhangzók: *állomás, államok* helyett *áломás, álamok*.

– Rövid magánhangzók hosszú ejtése: *körút* helyett *kőrut*; vagy tőhangváltozós szavakban: *út* – *utak* helyett *útak*.

– Az összeolvadás során rendszerint hosszú hangot ejtünk a hangkapcsolatban. Hiba a rövid ejtés, főleg, ha a mássalhangzónak jelentésmegkülönböztető szerepe van: a *bánja* kiejtése *bánnya*, és nem *bánya*, amelynek az írásképe is *bánya*; az *adjon* kiejtése *aggyon*, és nem *agyon*, mert utóbbinak az írása is *agyon*.

– A nyelvészokás bizonyos esetekben viszont megnyújtotta a mássalhangzókat a kiejtésben, az írásban azonban ezt nem jelöljük:

- A *dz* és a *dzs* hangokat két magánhangzó közt akkor is hosszan ejtjük, ha röviden írjuk: *edző, hallgatódزون, bridzsel*.
- Hosszan ejtjük a *lesz* ige *sz* hangját magánhangzó előtt.
- Hosszan ejtjük a *kis* szó *s* hangját továbbképzett alakokban: *kisebb, legkisebb, kisebbség*.
- Az *egy* szó *gy* hangját hosszan ejtjük a következő szavakban: *egyed, egyetlen, egyetlenegy, egy alkalommal, egy-egy, egyértelmű, egyes, egyesít, egyetért, egy időben, egyúttal, együtt, Egyesült Államok*. Röviden ejtjük a *gy*-t: *egyéb, egyenlő, egyedül, egyeduralom, egyen, egyenes, egyetem*.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód az időtartam-gyakorlatok során

- ê A gyerekek egy része hajlamos arra, hogy a szóvégi hosszú t-t elnyelje vagy röviden ejtse: *hozott* helyett *hozot*. Ha a pedagógus kéri a hiba javítását, előfordul, hogy a szó végét nyomatékolják: *hozot*. A pedagógus ilyenkor mondja el és mutassa be a javítás módját: a t zárjának felpattintása előtt tartson egy kis szünetet: *hozo.t* – a szóhangsúly a szó elején legyen. Majd javíttasson a hibázó gyerekekkel.
- ê A magánhangzók időtartamát nem érzékel(tet)ő gyerekekkel emeltesse ki a pedagógus a szavakból a magánhangzókat, ezután olvassák újra a javított szót: „*Vízililiom/virít – magányos kőcsag/sétál a parton.*” – (í-i-i-i-o-i-í – vízililiom virít, ó-a - kőcsag.
- ê Az időtartamot rendszeresen vétő gyerekekkel saját gyakorlóanyagot is készíttethet a pedagógus: listát állíthatnak össze például *A magyar helyesírás szabályai* szótár részéből. Lehetőleg olyan szavakat írjanak ki, amelyekben az adott hang hosszan és röviden is előfordul, hiszen így egymáshoz viszonyítva érzékelhetik az időtartamot (*dőlőzészőba-ajtó, ajtócsapkodás, oroszakaró, játékonysági akció* stb.).

Az időtartam tanítására vonatkozó normák

- j Az artikulációval és az időtartammal kapcsolatos hibák jórészt környezeti hatásokra vezethetők vissza (például a család is úgy beszél), ezért javításuk hosszú időbe telik, és nagy tapintatot kíván.
- j Azok a gyerekek, akik írásban is rendszeresen elvétik az időtartam jelölését, olvassák fel a szót a hibás írásképnek megfelelően, majd helyesen. Azaz a helyesírási hibajavítást mindig össze kell kötni az időtartam gyakoroltatásával.

Ritmusgyakorlatok

Ritmusgyakorlatokat első osztálytól végeztetünk a versmondás és a beszédritmus hibáinak (pattogás, lepegés) javítása érdekében. A magyar beszéd ritmusára a rövid és a hosszú szótagok megkülönböztetése jellemző. Ennek alapján a hangok időtartama, ezért a ritmusgyakorlatok végeztetésének *feltételi* folyamata az időtartam érzékel(tet)ése.

Egy szótag akkor rövid, ha a szótag magját alkotó magánhangzó rövid, és csak egyetlen mássalhangzó áll utána (*fa, egy, szem*). Hosszú a szótag, ha a szótagmagot alkotó magánhangzó hosszú, illetve ha rövid ugyan, de utána egynél több mássalhangzó áll (*ő, só, méz, rajz, mondj*).

Hogyan végeztetjük a ritmusgyakorlatokat?

Elsősorban versek ritmizált olvastatásával, miután a gyerekek jelölték a szótagok alatt a ritmust. (A rövid szótag jele: U, a hosszúé: —) Természetesen versmondás során már nem kell ritmizálva mondatni a verset, hiszen akkor az értelmi (és érzelmi) hangsúlyok is szerepet kapnak az előadásban. A csak ritmusos (rigmusos) versmondás hiba. Időnként érdemes prózát is olvastatni ritmusosan. Például: *Feladatgyűjtemény* 3. ab, ac:

„Meg ne előzze sosem nyelved a gondolatod.”

U U U U U U U U U U
„Írva tanulsz meg csak jól írni, beszélve beszélni.”
U U U U U U U U U

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód a ritmus tanítása során

ê A pattogva beszélő minden szótagot körülbelül egyforma rövidegességgel ejt és nyomatékol.

ê A lepeggők pedig minden szótagot szinte egyformán hosszan ejtenek és nem nyomatékolnak.

A javítás során a döntő feladat a pattogók esetében a hosszú szótag gyakoroltatása, a lepeggőkénél viszont a rövid szótagok érzékeltetése. A korrekció úgy történhet, hogy a szótagok időtartamát eltúlozva ejtjük a ritmushibával beszélő gyerekekkel (végtelmélet). Ha ez nem megy, a tanulók előzetesen jelölik a szövegeken a ritmust, melyet olvasás közben halkán kopoghatnak is. Ezek a gyerekek az átlagnál több időtartam-gyakorlatot végezzenek.

Mi a hangsúly?

Beszéd során kiemeljük mondanivalónk lényegét. A kiemelés egyik lehetséges módja a hangsúly.

Formáját tekintve a hangsúly lehet nyomatéki – azaz nagyobb hangerővel ejtjük a kiemelkedő részt; vagy zenei, ez magasabb hangon valósul meg.

Rangja szerint a hangsúly lehet főhangsúly vagy mellékhangsúly. Az előbbit erősebb nyomatékkal ejtjük. A ki nem emelt szavak (szótagok) hangsúlytalanok. (Jelölések: főhangsúly: , mellékhang-súly: . A gyerekek e jeleket használják négy év óta.)

A szakirodalomban még a következő elnevezésekkel és jelölésekkel találkozhatunk: főhangsúly: , szakaszhangsúly: , szakaszhangsúlynál kissé erősebb hangsúly , szakaszhangsúlynál kissé gyengébb hangsúly: / A hangsúlytalan szavakat (szótagokat) nem jelöljük.

Tartalmilag megkülönböztetünk *értelmi, érzelmi, ritmikai és történeti* hangsúlyt. Az értelmi hangsúly annyit jelent, hogy a lényeges elemeket emeljük ki, a legfontosabb, új információkat. Az érzelmi hangsúly az értelmileg hangsúlytalan szavakat is hangsúlyossá teheti. Ritmikai hangsúlyt kapnak azok a szavak, melyek a verssorok, a mondatok, a szólamok elején állnak – akkor is, ha nem ezek hordozzák a lényegét –, helyzeti előnyükből fakadóan. A történeti hangsúly alapján a magyar nyelvben hagyományosan a szavak első szótagja a hangsúlyos, ha önállóan ejtjük ki őket. (Ez nem minden nyelvre jellemző, hiszen például a francia szavakban az utolsó szótag a hangsúlyos, az olaszban pedig az utolsó előtti – általában.)

Helyét illetően beszélhetünk, szó-, szakasz-, szólam- és mondathangsúlyról. Ha egyetlen szót ejtünk ki – például válaszul egy kérdésre –, akkor a szó első szótagja a hangsúlyos. Ez a szóhangsúly. A mondatban nem minden szó hangsúlyos, hiszen ha minden szó hangsúlyos, akkor semmi sem az, mert egyiket se emeltük ki. A mondatnak az egyik hangsúlytól a másik hangsúlyig tartó egységét hívjuk hangsúlyozási szakasznak (vagy csak egyszerűen szakasznak). Egy szakasz tehát állhat a) egy hangsúlyos szóból vagy b) egy hangsúlyos és az azt követő egy vagy több hangsúlytalan szóból. (A hangsúlytalan szavakat kapcsoljuk a hangsúlyos szóhoz, azaz egy hangsorként ejtjük, ha ez nem okoz

értelmi zavart. A kapcsolás jele: \cup vagy \cap) A szakasz tartalmazhat egy hangsúlyos szó előtti

hangsúlytalan mondatrészletet, ennek neve: *szakaszelőző*. Egy mondat állhat egy vagy több szakaszból. Sokszor a mondat szakaszhangsúlyai közt nincs jelentős különbség: egyik sem fontosabb, mint a másik. Ha azonban az egyik szakaszhangsúly kiemelkedik a többi közül, például értelmi jelentőségénél fogva, akkor ez lesz a mondat főhangsúlya.

Mi a szólam? A szólam egy vagy több hangsúlyozási szakaszból áll. Egy főhangsúly uralma alatt, megszakítás nélkül, egyetlen levegővel ejtjük ki, mivel szorosan összefüggő értelmi vagy érzelmi egység. A szólamnak van fő- és mellékhangsúlya. A főhangsúly teljes egészében meghatározza a szólamot. A szólam legalább egy teljes szórendi alapegységet tartalmaz (állítmány, alany vagy egy teljes bővítmény). Egy mondat állhat egy vagy több szólamból. A legfontosabb szólam főhangsúlya a mondathangsúly.

Mi a hangsúlyos, és mi nem az?

Hangsúlyos a lényeg hordozó szó:

„Nem elég csak beszélni, helyesen is kell.”
U U U U

Hangsúlyos az, amit újat mond:

„A némaságnak is hatalmas súlya van.”
U U

Hangsúlyosak a felsorolás tagjai:

„Arcvonásaink természetünket és erkölcsünket árulják el.”
U U U

Hangsúlyos a fokozás. A még szó hangsúlyos, ha fokozást jelent, és nem időhatározó:

„Idegen katonák jöttek, még idegenebb katonákat kerestek, ...”
U U U U U
„Lobbant még egy-kettőt szegény”
U

Hangsúlyosak a párhuzamba állított szavak:

„...amilyen szót mondasz, olyant fogsz hallani is rá.”
U U U U

Hangsúlyos a kérdő névmás:

„Magának mi baja van, nagyapó?”
U U

Hangsúlyos a tagadószó:

„Fúvom az énekem
De nem jókedvemből”

Hangsúlyos a tiltószó:

„Se a bárány, se a láda.”
U U

Hangsúlyos az indulatszó:

„Jajj, de szép ki szabadon jár.”

Hangsúlyos a határozószó:

„kinn csepeg künn csorog?”

Hangsúlyos a páros kötőszó:

„... de most már vagy lesz valamikor vagy sem.”

Hangsúlyos az ellentét.

„... a világról nem sokat tudtunk, de az emberről mindent.”

Hangsúlyos a tárgy, határozós, jelzős szerkezet meghatározó tagja, ha megelőzi a bővített tagot:

„Felejtsd el a halált egészen, bátran lépj a kapun keresztül!”

Nyomatéktalan tőmondatban hangsúlyos az alany és az állítmány:

„És a csend jő.”

A mutatószó hangsúlyos:

„Hát ez az istenek iránti hűség?”

Az egy szó hangsúlyos, ha számnév, hangsúlytalan, ha határozatlan névelő:

„Hát nem akad közületek egy sem, aki párviadalra merne velem kiállani?”
„Zeusz pedig egy vérengző sast rendelt oda, ...”

Hangsúlyos az igekötő, ha egybeírjuk az igével:

„A száraz fű se vette észre,
S a lázás törpe láng lehült,”
„És el nem unnám, egyre-egyre írnék”

A birtok hangsúlyos:

„... este az asszonyok megmosták a gyerekek lábát, ...”

Az értelmezős szerkezetben hangsúlyos az értelmező és az értelmezett:

„... a „nagyitalú” Mócsik György, a góizoni szűcs ...”
„Hálót fon az est, a nagy, barna pók.”

Az összetett szó előtagja hangsúlyos:

„Mikor még ríkattuk a kukoricaszár-hegedűket, ...”

Hangsúlyos az ikerszó előtagja:

„Izgett-mozgott, előre, körbe,”

Hangsúlyos az állandó szókapcsolatok előtagja, hangsúlytalan a stiláris elem:

„Bánné tanácstalanul állt.”

„Váltáságdíjat kapsz értem, ha kell.”

A jelzős szerkezetek mindegyik tagja lehet hangsúlyos (a nagyobb hírértékű nyomatékoljuk):

„... és széllel jártuk a tágas mezőt, ...”

„... hallgattuk a szaporá szót, ...”

„vérszínűt, mint a mérges alkonyat”

„ez az út egyetlen laza lombú bokor”

Összetett mondatokban (mondat)hangsúlyos a rámutató utaló elem:

„... és vissza sem nézett, úgy ment ki az ajtón.”

„... csak az semmisül meg igazán, aki élőként sem volt méltó arra, hogy éljen.”

Nem hangsúlyos a névelő, de kivétel lehet. Az alábbi verssorban mindkét eset előfordul:

„ez az út ez AZ ÚT”

Hangsúlytalanok általában a névutók:

„Az élet volt a vereségek ellen: ...”

Hangsúlytalanok a kötőszók:

„A közlés eszköze és az, amit közölnek, egy és ugyanaz.”

Hogyan tanítjuk a hangsúlyt?

A gyerekek első osztály óta olvasnak olyan szövegeket, amelyekben jelöltük a fő- és a mellékhangsúlyt. Később maguk is jelölték ezeket. Az ötödik osztályos feladatgyűjtemény feladatai mondatokon, versekben és prózarészletekben jelöltetik a nyomatékot. A mondatok tárgya a

kommunikáció. A pedagógus minden esetben győződjön meg arról, hogy a gyerekek értik-e ezeket az idézeteket. Ez nemcsak azért fontos, mert különben nem tudják érzékelteni az értelmi hangsúlyokat, hanem a kommunikációhoz és a helyesejtéshez való megfelelő attitűd kialakítása érdekében is. Például: „Nem elég csak beszélni, helyesen is kell.” A nyomatékok jelölése után a pedagógus olvastassa fel a gyerekekkel a mondatot. A hibás jelöléseket együtt javítsák elemzés után: „A *helyesen* szó a főhangsúlyos, mert az a lényeges a mondatban.”

Tanulótípusok a hangsúly tanítása során és a velük való bánásmód

- ê A mindent hangsúlyozó gyerekek segítséget jelenthet az, ha a szövegekben feltűnő színű ceruzával jelöli nemcsak a nyomatékokat, hanem a kapcsolásokat is. Ha ez nem segít, akkor a mondatokat szólamként, sőt szakaszonként is olvashatja először arra ügyelve, hogy a hangsúlytalan szavakra ne tegyen nyomatékot.
- ê A szinte semmit sem hangsúlyozó gyerekek a nyomatékos szavak előtt tartsanak egész rövid szünetet, hogy erőt gyűjthessenek a hangsúlyok érzékeltesére. Ha ez már jól meg, akkor a fölöslegessé vált szünetek nélkül olvassanak.
- ê A hangsúlyokat rosszul elhelyező gyerekek gyűjtsenek maguknak gyakorlóanyagot aszerint, hogy mit tévesztenek, s ezt gyakrabban olvassák hangosan. Például: Nem „*beszédet mondott*”, mert az természetes, hogy a beszédet *mondják*, hanem „*beszédet *mondott**”.

Mi a hanglejtés?

A hanglejtés a hang magasságának a változása. Nyelvünkben ötféle dallamvonal lehetséges:

- ereszkedő (felülről fokozatosan süllyed),

 emelkedő (alulról fokozatosan emelkedik fölfelé),

 –eső (felülről hirtelen lefelé esik),

- szökő (alulról hirtelen felemelkedik),

- lebegő (körülbelül ugyanolyan magasságban marad).

A hangsúlyszakasz, illetve a szólam hanglejtési egység is. Az egyszakaszos közlések dallamvonala a következő: Az egyszerű közlések dallama ereszkedő. A kérdő névmást, az *-e* kérdőszót vagy a kérdő határozószót tartalmazó kérdő mondatok hanglejtése elől esik, majd ereszkedik. Ha a felsorolt kérdő elemeket nem tartalmazza a kérdő mondat, akkor dallama emelkedik, a végén esik. A csúcspont az utolsó előtti szótagon van. (Ha csak két szótagos a kérdés, az eső rész elmarad.) Ugyanilyen emelkedő-eső a kérdő elemet tartalmazó mondatok hanglejtése is, ha ismételten megkérdezzük valamit, mert például elfelejtettük a választ vagy nem értettük.

Esik az eső.

Mi esik?

Esik-e az eső?

Hol esik?

Esik az eső?

Esik?

Mit mondtál?

Az eső esik?

Viszonylag érzelemmentes állapotban a felszólító mondatok dallamvonala eső-ereszkedő. A felkiáltó mondatok hanglejtése enyhén ereszkedő. Az óhajtó mondatok dallama egyenletesen ereszkedik.

A több hangsúlyszakaszból álló mondatokban a hanglejtés szakaszonként zárul (elől eső, majd ereszkedő vagy ritkán lebeg). Éppen ezért általában az utolsó szakasz dallamvonalából derül ki, hogy a mondat kérdő, kijelentő, felkiáltó stb. Vesszőnél a dallam enyhén emelkedik vagy ereszkedik, esetleg lebeg. A mondatvégi pontot négy-öt hangnyi mélyülés jelzi.

A hanglejtés csak az érzelemmentes közlésekben szabályos. Az indulati és érzelmi elemek megváltoztatják az egyes mondatfajták szabályos dallamvonalát, és ezzel a hanglejtésnek igen árnyalt és gazdag változatait hozzák létre.

Hogyan tanítjuk a hanglejtést?

A feladatgyűjtemény feladatai alapján a hangsúly gyakorlásához is már felhasznált kommunikációs témájú mondatok, valamint versek és prózarészletek olvastatásával. A pedagógus minden esetben javíttassa a dallambeli hibákat a hibázó gyerekekkel. Ennek módját a tanulótípusoknál írjuk le.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód a hanglejtés gyakoroltatása során

ê Vannak gyerekek, akik nem érzékeltetik a mondatvégi pontot, azaz nem zárják a mondatot. Ennek formái a következők:

- lebegő dallam a mondat végén,
- a mondatvég elhúzása azonos magasságban – affektálva.

ê Ezek a gyerekek úgy is gyakorolhatnak, hogy a mondatban előforduló utolsó főhangsúlyt magasra viszik (zenei hangsúly), majd hirtelen ejtik a dallamvonalat.

Előfordulhat az is, hogy a tanuló úgy érzékelteti a mondatvégi pontot, hogy csak a legutolsó szótagot ejti a folyamatos ereszkedés helyett. Ilyenkor segíthet az, ha a gyerek színes ceruzával megnagyobbítja a pontot, s az utolsó hanglejtési egység olvasását a mondatból kiemelve külön is gyakorolja, közben a kezével is mutatja a dallamvonalat. Ha ez is kevés, akkor a színes, figyelmeztető pontot az utolsó hanglejtési egység elé is berajzolhatja a tanuló. Ugyanígy jelölhető a kérdőjel a kérdő elemmel bíró kérdő mondatokban, ha a tanítvány emelkedő-eső hanglejtéssel olvassa őket.

ê Azok a gyerekek, akiknek a mondatközi vesszőnél rendszerint felszökik a hangjuk (az utolsó szótagot viszik fel), inkább enyhén eresszék le a dallamot. A lebegtetéssel ez esetben azért nem elégedhetünk meg, mert onnan ismét könnyen felcsúszhat a hang.

Mi a beszédfolyamat-váltás?

A beszédtempó, a hangerő és a hangmagasság megváltozását nevezzük beszédfolyamat-váltásnak. Ezek a váltások hírértékűek. Érzelemmentes közlés alkalmával általában közepes tempóban, közepes hangerővel beszélünk, mindenki a saját középhangsvábjában. Kiemeljük a legfontosabb információt tartalmazó hangsúlyszakaszt, szólamot; felolvasáskor pedig a bekezdés lényegét hordozó (tag)mon-datot (az úgynevezett tételmondatot): rendszerint lassabb tempóval, nagyobb hangerővel és magasabb hangon szólaltatjuk meg.

amiről pedig nem lehet beszélni,

„Amit egyáltalán meg lehet mondani,
azt meg kell mondani világosan;”

Ez a mondat két tömbből áll. A második tömb a hangsúlyosabb, ezért ezt emeljük ki magassági váltással. A két tömb közt szünetet is tartunk, de a tömbökön belül nem állunk meg a vesszőknél. (Éppen azért, hogy a tömbhatár jobban elkülönüljön.)

A kevésbé fontos részeket halkabban, mélyebb hangfekvésben és gyorsabban pergetjük le. A közbevetett részeket, a hátravetett értelmező részeket például mélyebb hangon mondjuk („süllyesztve”).

egy kis eső

„Hanem a harangszó,

mely fönségesen rezgett a viharban,

híján,

elfordította a veszedelmet.”

s az is inkább használt, mint ártott,

A felszólító mondatok, az idézetek a középhangsávnál magasabbra kerülnek. Gyorsabb tempóban olvassuk fel a mozgalmas eseményeket leíró vagy a drámai hangvételű szövegrészeket. Előfordulhat az is, hogy éppen a közbevetés vagy egyéb, mellékesnek tűnő tagmondat hordozza a mondandó lényegét. Ilyenkor ezt kell kiemelni. Tehát: hogy mit emelünk ki a szövegből, azt tartalmi és nem formai elemek, szempontok alapján kell eldönteni. A váltások nélküli beszéd monoton, kifárasztja a hallgatót.

Beszéd folyamat-váltások jellemzik az érzelmeiktől befolyásolt kommunikációt is. Az indulat növeli a tempót, és megemeli a hangot – kivéve a fojtott indulatot, amely süllyeszt. Az öröm, a vidámság feljebb viszi a hangot. A szomorúság, a kedvetlenség csökkenti a hang magasságát, tempóját, erejét. A megvetés jellemzője a mély hangfekvés, a vontatott ütem; a dallam enyhén ereszkedik, megnyúlnak a hangsúlyos szótagok, az artikuláció feszes. A gúny ugyancsak megnyújtja a nyomatékos szótagokat. A harag középső szinten tartja a dallamot, a mellékhangsúlyok is főhangsúlyokká válnak, s így a nyomaték egyenletes és sűrű. A panasz dallama szinte énekelt. A vágy szűk hangközben mozog, erős a nyomaték. A gyöngédségre az enyhén ingadozó hangmagasság jellemző, a hangerő és a tempó visszafogott. A beszélő egyéni hangbéli adottságai erősen befolyásolják azt, ahogy megvalósítja a beszéd folyamat-váltásokat.

Hogyan tanítjuk a beszéd folyamat-váltásokat?

A feladatgyűjtemény utasításai segítséget adnak ahhoz, hogy egy versben vagy prózarészletben a gyerekek hol élhetnek beszéd folyamat-váltásokkal. Például: „Olvassátok fel Határ Győző *Morgós* című versét! Kezdjétek lassan, suttogva, és alig észrevehetően emeljétek a hangotokat, növeljétek a tempót és a hangerőt! Vigyázzatok arra, hogy az utolsó versszakot se mondjátok kiabálva!” Vagy a tanulóknak önállóan kell jelölniük a beszéd folyamat-váltásokat, s aztán a megoldásokat megbeszélik a pedagógussal. Egy-egy szövegre többféle jó megoldás is elképzelhető, mindaz, ami nem ellentétes a mondandóval.

A gyerekek a következő jelöléseket tanulták az előző évek során:

gy.t. = gyors tempó

————— = tételmondat

k.t. = közepes tempó

————— = süllyesztés

l.t. = lassú tempó

< > = a hangerő növelése

Ezeket a jelöléseket továbbra is használhatjuk a felolvasásra vagy a vers- és prózamondásra való felkészülés során.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód a beszéd folyamat-váltások tanítása során

- ê A lassú tempóban olvasó gyerekek csak olyan szövegeken gyakorolják a beszédfolyamat-váltásokat, amelyeket olvasástechnikai szempontból képesek hibátlanul felolvasni. (Újrakezdés és más olvasás nélkül.)
- ê A beszédfolyamat-váltásokat nem alkalmazó gyerekek (túl erős vagy halk hangúak, túl gyorsan vagy lassan beszélők, magas hangon „csipogók” vagy mélyen „dörmögők” stb.) felolvasás előtt kapjanak külön utasítást. Például: „Halkan olvasd fel a feladatot!”

A tanulásirányítás normái a beszédfolyamat-váltásokkal kapcsolatban

- i A pedagógus a spontán beszédben is javítsa a gyerekekkel a beszédfolyamat-váltásbeli hibákat!
- i A pedagógus tudatosítsa, hogy milyen hatást vált ki a hallgatóban, ha valaki mindig erős vagy halk, gyors vagy lassú, magas vagy mély hangon beszél, azaz nem alkalmaz váltásokat!

Mi a beszédszünet?

Hiány beszéd közben, mely tagolja a mondanivalót. Lehet értelmezési szünet vagy levegővételi szünet. A levegővételi szünet hosszabb vagy rövidebb ideig tarthat (az alap- és a pótlevegővételnél megfelelően). Az értelmezési szünet tartama szerint lehet hosszú (jele: ||), rövid (|) vagy pillanatnyi (). Az értelmezési szünet szerepe szerint lezárja a mondanivalót (például a /tag/ mondatok végén, bekezdések után), vagy fölhívja a figyelmet a mondathangsúlyos rész előtt. Szünetpárral választjuk el a mondaton belüli megszólítást, az értelmezőt és a közbevetett mondatot.

Ha váratlanul szünetet tartunk, akkor ez a hatásszünet kiemeli a rákövetkező szót. A szünet ironizálhat is, főleg, ha utána megváltozik a hangerő, a ritmus, a tempó vagy a hangszín. Ha csak kevés és rövid szünetet tartunk, a befogadó nehezebben érti meg a szöveget. A sok és hosszú szünet viszont széttördeli a beszédet, szintén nehezítve ezzel a megértést. A hosszú szünetekkel a beszélő fontoskodó, nagyképű ember benyomását kelti. A mondanivaló tagolására a szüneten kívül fel kell használni a beszédfolyamat-váltásokat, a hangszínt és a hangsúlyt is.

Az írott szöveg felolvasásakor előfordul, hogy a vesszőnél vagy a pontnál nem tartunk szünetet. Például az alárendelt összetett mondatokban a mellékmondat a főmondat egyik részét fejt ki, a tagmondatokat egy futamra, megállás nélkül is felolvashatjuk. (A mellérendelt összetett mondatokat kevésbé.) Vagy: a leírt mozgalmas események szinte „elsodorják” a mondatvégi pontot, s több mondatot olvasunk szünet nélkül. Sokszor viszont szünettel választunk el szószerkezeteket (hangsúlyszakaszokat), pedig nincs is köztük vessző. Ez a jelenség a *központosítás átértékelése*. Azért kényszerülünk rá, mert a központosítás leegyszerűsíti a hangot, a beszéd gazdagságát nem tudja visszaadni. Mondatokat írunk, de szólamokban beszélünk, s a kettő nem ugyanaz.

Hogyan tanítjuk a beszédszünetet?

Az előző évekhez hasonlóan a gyerekek (vers)szövegeken jelölik a rövid és a hosszú szüneteket. Ezután a jelölésnek megfelelően felolvassák a szöveget, s javítják az esetleges hibákat. A felolvasás során azt is gyakorolják, hogy levegőt az értelmezési szünet alatt vegyenek, hiszen ha újabb levegővételi szüneteket iktatnak be, széttördelik a szöveget. Minden levegőszünetből értelmezési szünet lesz, de nem kell, hogy mindegyik értelmezési szünet alatt levegőt is vegyenek.

Tanulótípusok és a velük való bánásmód a beszédszünet tanítása során

- ê Ha a tanuló a mondatokon belül rossz helyre jelöli a szüneteket, vagy nem érti a szöveget, vagy nem ismeri fel a szó szerkezeteket. Ha hibáját a felolvasáskor sem veszi észre, akkor a pedagógus ellenőrizze a szövegértést, emeltesse ki a mondatból a széttört szó szerkezetet.
- ê Ha a tanuló felolvasás közben túl sok szünetet tart, akkor ezek feltehetően levegővételi helyek, vagy egyszerre kevés betűt lát át (szűk látószög). Ezek a gyerekek a gyakorlás kezdetén olvashatják egy-egy alaplevegővel a kisebb egységeket, majd csökkentsék az alaplevegőt pótlevegőre, illetve csökkentsék a levegővételek számát.

Tanulásiirányítási normák a beszédszünetek megtartásának tanításához

- j A beszédszünetek megtartásának tanítását mindenkor össze kell kapcsolni a levegővétel tanításával és a szöveg elemzésével.

Mit jelent a helyesejtési típushibák egyéni korrekciója?

Az artikulációs, időtartam-, ritmus-, hanglejtés-, hangsúly- stb. hibák javíttatását. Felolvasás, vers- és prózamondás, illetve félreproduktív szöveg mondása után a tanuló maga javítsa hibáit. Ha ezeket nem vette észre, akkor az osztálytársak vagy a pedagógus nevezik meg a hibákat, és ezt követően javítson a hibázó gyerek. Ha a korigálás így sem sikerül, akkor egy osztálytárs vagy a pedagógus adjon hozzá mintát.

A hibák megnevezése konkrét és szakszerű legyen. Például: „Röviden ejtette a kapott szóban a *t* hangot.” „A mondatvégi szó utolsó szótagját megnyújtotta.” „A főhangsúlyos szóra ugyanakkora nyomatótkot tett, mint a mellékhangsúlyosra.” Stb.

A helyesejtési típushibák javításának normái

- j Mindenfajta helyesejtési típushiba javítása a lehető legnagyobb türelemmel és tapintattal történjen! Ellenkező esetben olyan gátlások alakulhatnak ki a gyerekben, melyek szélsőséges esetben oda vezethetnek, hogy a tanuló meg sem fog szólalni a korigáló tanár jelenlétében!

Mi a felolvasás?

Másnak szóló hangos olvasás, amelyet meghatároznak a helyesejtés normái, a szöveg üzenete és műfaja, valamint a kommunikációs szituáció. Más-más felolvasást kíván egy ismeretterjesztő szöveg, mint egy mese, egy drámai hangvételű vagy egy groteszk novella, egy metanyelvi szöveg vagy egy vicc, egy hír vagy egy ételrecept. Meghatározó a kommunikációs funkció. A megismertető (referenciális) funkciójú szövegek (például az ismeretterjesztő vagy a metanyelvi szöveg) felolvasása érdelemmentes, tárgyilagos hangnemet kíván, nem úgy az irodalmi alkotások (poétikai funkciójú szövegek) interpretálása. (Persze a megismertető szövegek felolvasásakor is élhet az előadó érzelmi elemekkel, ha például azt akarja érzékeltetni, hogy a más által írt szöveg állításával nem ért egyet. Ez esetben a felhasznált nem nyelvi eszközök minősítik a felolvasónak a szöveghez való viszonyát, azaz metakommunikatív szerepűek.) Az irodalmi művekben, például egy elbeszélésben, a narratív részekben

túl a szereplők egymás közti kommunikációjában kapcsolatteremtő (fatikus) és felhívó (konatív), valamint érzelmeket kifejező (emotív) elemek is előfordulnak. Mindezt hanggal kell ábrázolni. A narratív részeket a helyesejtés normáinak megfelelő, igényes beszéddel lehet olvasni. A szereplők megszólaltatásakor arra kell ügyelnie a felolvasónak, hogy ne egyes szavak jelentését adja vissza a hangjával, hanem a jellemeket próbálja megjeleníteni. A jellemábrázoláshoz el lehet térni a helyesejtéstől, de csak az érthetőség határán belül.

A felolvasónak tekintetével tartania kell a hallgatósággal a kapcsolatot, nem bújhat el papírja mögé. Olyan távolságra kell állnia a közönségtől, hogy őt jól láthassák, s ő is mindenkit láthasson. Hangerejével is igazodnia kell a helyszín méreteihez. Külön probléma a mikrofontól való távolság, ha mikrofonba beszél (például iskolai ünnepélyen).

Hogyan tanítjuk a felolvasást?

A feladatgyűjtemény szövegrészleteket ajánl a felolvasás gyakorlásához. A feladatok utasítása segítséget ad az előzetes szövegelemzéshez vagy önálló szövegelemzést kíván a gyerekektől. Mindkettő a következőképpen történik:

1. A gyerekek elolvassák a szöveget.
2. Megszámolják a bekezdéseket, és megvizsgálják a bekezdések egymáshoz való viszonyát, a szöveg építkezését.
3. Megkeresik a bekezdéseken belül a tételmondatokat, és a szokott módon jelölik őket. Eldöntik, hogy mivel fogják kiemelni a tételmondatokat (hangerő-, hangmagasság- vagy tempóváltással).
4. Megvizsgálják a többi mondatot is, megállapítják a köztük levő viszonyt (részletezés, kifejtés, ellentét, magyarázat stb.).
5. A tanulók az előző években tanult módon jelölik a beszédfolyamat-váltásokat.
6. Javaslatot tesznek arra, hogy mikor kellene a felolvasónak tekintetét váltania a hallgatósággal (ezt jelölik is), milyen lehetőségek vannak az egyéb nem nyelvi kifejezőeszközök alkalmazására (mimika, gesztusok stb.).
7. Az elemzés után a tanulók felkészülnek, majd a csoportból többen is felolvassák a szöveget. A pedagógus a hibázó gyerekekkel rögtön a felolvasásuk után javíttat. (A hibák megállapítása önmagában nem elég!)

Az elemzés során használt jelek a következők:

<i>k.t.</i> = közepes tempó	=====	= tételmondat
<i>gy.t.</i> = gyors tempó	=====	= sülyesztés
<i>l.t.</i> = lassú tempó	< >	= hangerőváltás (erősítés, halkítás)
! = tekintetváltás		
		= hosszabb szünet
		= rövidebb szünet

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód a felolvasás tanítása során

- ê Az olvasástechnikai hibákat ejtő gyerekek olyan rövidebb szövegeken gyakorolják a felolvasást, amelyeken előtte hangos olvasást gyakoroltak.
- ê Az artikulációs-, időtartam-, hangsúly-, ritmus- és hanglejtéshibákat elkövető gyerekek először a helyesejtést gyakorolják hangos olvasás során, s csak ezután állítsa ki őket felolvasni a pedagógus – ugyanazzal a szöveggel.

A tanulásirányítás normái a felolvasás tanításához

- j A pedagógusnak a felolvasás tanítása előtt elemeznie kell a szövegeket! (Amennyiben annak elemzése nincs leírva a feladatgyűjteményben.)
- j A feladatgyűjteményben szereplő feladatok utasítását a gyerekcsoport képességeihez kell igazítani! Az önálló szövegelemzésre nem képes gyerekek felkészülését a pedagógus közvetlenül irányítsa akkor is, ha a feladat utasítása önálló elemzésre szólít fel! A jó képességűek az összes szövegre önállóan készülhetnek.

Mit jelent a vers- és prózamondás gyakoroltatása?

A vers- és prózamondás során az előadó közvetíti az alkotó üzenetét a hallgatóságnak, igazodva a helyesejtés és a kommunikáció normáihoz. Elsődleges az írói/költői üzenet, ez határozza meg a felhasználandó helyesejtési és kommunikációs eszközöket. A versszövegtől függ a szünettartás és a levegővételek helye, a hangsúlyozás. A szöveg tartalma megszabja a beszédfolyamat-váltásokat éppúgy, mint az egyéb nem nyelvi eszközöket (tekintet, mimika, gesztusok, testtartás). Kérdés, hogy ez utóbbiakat mennyire használhatjuk.

Manapság nem divat a „szavalás”, csak a versmondás, azaz a nem nyelvi eszközök visszafogottabb alkalmazása. Az ilyen végtelen vélemény nem helyes. Vannak versek, amelyeket mondani kell, s vannak olyanok, amelyeket szavalni. Az is rossz állítás, hogy az előadó nem alkalmazhat önálló gesztusokat. Ezek használata is a verstől függ, de az előadónak vigyáznia kell arra, hogy gesztusai ne vonják el a hallgatóság figyelmét a versről. Célszerű, ha a versmondó úgy áll, hogy testsúlyát mindkét lábára helyezi, hogy ne imbolyogjon. A karok oldottan lógjanak a test mellett, vagy a kezeket össze lehet kulcsolni a test előtt vagy mögött. Arra is vigyázni kell, hogy a fej ne csüngjön előre, de ne legyen mereven hátratarva se. Az arcon lehetőleg a vers hangulata, képei tükröződjenek, s ne az egyes szavak értelme (legrosszabb esetben a rémület, ha a versmondó nem tudja a szöveget, és felidézési gondjai vannak). A tekintet iránya és a tekintetváltások gyakoriság is a verstől függ. Az anekdotázó vagy a gyűjtő hangulatú forradalmi versek az egész hallgatóságnak szólnak, ezeket rájuk tekintve kell mondani. Az azonban komikus, ha a szerelmes verset az előadó az egyik hallgatónak mondja, s a kiszemelt áldozatnak kellemetlen is lehet. A tájleíró versek képeit magában felidézve, a belső látvány alapján mondja a szavaló, hasonlóan a balladák eseményeit. A tekintetváltások száma is a verstől függ. Szomorú, nyugodt hangulatú, lassúbb tempóban mondandó vers közben zavaró, ha a versmondó tekintete össze-vissza röpköd.

Hogyan tanítjuk a vers- és prózamondást?

A követelményrendszer felsorolja, mely verseket kell a gyerekeknek fejből megtanulniuk. (Ennél természetesen többet is megtanulhatnak.) A feladatgyűjteményben szereplő utasítások vezérlik a szövegtanulás menetét. Ez a következő lépésekben történhet:

1. Műelemzés után (!) a gyerekek felkészülnek a helyesejtéssel történő szövegmondásra. A pedagógus irányításával vagy önállóan jelölik a szövegben a szüneteket és a levegővételi helyeket, a fő- és mellékhangsúlyokat, a beszédfolyamat-váltásokat. (Ha önállóan jelölték, akkor a pedagógus ellenőrzi, illetve megbeszéli a gyerekekkel a jelölést.)
2. A gyerekek gyakorolják a helyesejtéssel történő versolvasást.
3. Ha a szövegolvasás helyesejtési szempontból hibátlan, akkor tanulják meg a verset könyv nélkül.
4. A gyerekek gyakorolják a versmondást, tekintettel a kommunikációs szempontokra is.

5. A pedagógus és az osztálytársak értékelik a versmondást az írói üzenet hiteles közvetítése szempontjából (helyesejtés és egyéb felhasznált kommunikációs eszközök).

Tanulótípusok és a velük való bánásmód a vers- és prózamondás gyakorlása során

- ê Az artikulációs-, időtartam- és ritmushibákat ejtő tanulókkal e szempontok szerint is gyakoroltatni kell a versolvasást – még a bevésés előtt!

A vers- és prózamondás tanításának normái

- j Vers- és prózamondást csak akkor gyakorolhatnak a gyerekek, ha nincs szövegfelidézési gondjuk.
- j Minden gyermeknek meg kell tanulnia verset és prózát mondani. A beszédhibás vagy a szorongó gyerekek azonban csak az osztályban mondjanak verset, iskolai ünnepségeken ne!
- j Ha valaki verset mond az osztályban, az osztálytársak figyeljenek rá. A hibázó gyereket nem szabad kigúnyolni vagy megszégyeníteni!
- j A gyerekek lehetőleg tanulják meg az irodalomkönyvben szereplő összes verset könyv nélkül, ne csak a követelményrendszerben felsoroltakat!
- j Nagy hiba, ha a pedagógus a műelemzés után egy-két órával „számonkéri”, osztályozza a versmondást. Hagyni kell, hogy a gyerekekben érlelődjön a vers. A művel való megismerkedés és a versmondás osztályozása közt hetek, hónapok telhetnek el. Természetesen közben gyakorolni kell a vers mondását, különben nem érlelődés, hanem felejtés lesz az eredmény. Még a bevésés előtt célszerű egy-egy órán csak egy szempont szerint gyakorolni a vers olvasását. Viszont az előző órákon gyakorolt szempontra minden további gyakorlás során ügyelni kell.
- j Versmondást gyakorolni és osztályozni csak abszolút félelemmentes légkörben lehet!
- j A vers- és prózamondás értékelésekor először azt mondják el a gyerekek, hogy mi volt a jó a versmondásban, s csak aztán szóljanak a hibákról, fogalmazzanak meg tanácsokat. Nem az a cél, hogy bebizonyítsák egymásról, ki mit nem tud, s végül ne vállalkozzanak versmondásra.

Tájékoztató a beszédhibákról és a javításukat végző szakmáról: a logopédus foglalkozásáról; beszédjavító gyakorlatok végzése

A leggyakoribb beszédhibák a következők:

- a) *Pösze beszéd* (hangok hibás ejtése). A beszédhibások 70%-a pösze.

Fajtái:

- torzított hangképzés,
- egy hang helyettesítése egy másikkal (például *szemem* helyett *temem*),
- egyes hangok kihagyása (például *malom* helyett *maom*).

A pöszeséget okozhatják szabálytalanul álló fogak, halláscsökkenés, környezeti hatások (beszédhibás szülők) stb. A pösze gyereket először orvoshoz kell küldeni (fogszabályozásra, fül-orr-gégészhez), hogy a kiváltó okokat megszüntessék.

- b) *Orrhangzós beszéd* (a hang színének kóros elváltozása). A beszédhibások 5–6%-át jellemzi. Megszüntetéséhez először orvosi kezelés szükséges, s utána kezdődhet az egyes hangok javítása.

A zárt orrhangzós beszédben az *m, n, ny* hangok helyett dünnögő, zörejjel kísért *b, d, gy* hangok hallatszanak. Ennek oka lehet az orrgaratmandula kóros megnagyobbodása. Súlyosabb hiba a nyílt orrhangzós beszéd, amely monoton, dünnögő, gyors tempójú, a hangok orrhangzósak, a zárhangok renyhék, a réshangok is torzak. Ezt száypadhasadék (farkastorok), nyúlajak okozza.

- c) *Dadogás*. Görcsös elakadások jellemzik a dadogót. Enyhébb formájában a szókezdő hangok, szótagok ismétlődnek (klónusos dadogás). Súlyosabb esetben megnövekszenek a szótagok közti szünetek, s mozgászavarok kísérik a görcsösen elakadó beszédet (tónusos dadogás). A dadogásra számos okot említ a szakirodalom: zavar a beszédmotorikumban, a gondolati, az érzelmi életben, a vegetatív idegrendszerben, öröklés, átszoktatott balkezesség, túl szigorú családi környezet.
- d) *Hadarás*. Jellemzői: gyors beszéd, ebből eredő torz artikuláció, szótagelnyelés vagy szótagismétlés. Az idegrendszerben fellépő rendellenesség okozza.
- e) *Hanghiba*. Jellemzője a rekedtség. Ez a betegség egyre több gyereknél jelentkezik, a hangszalagok húzamos és nagymértékű igénybevételétől alakul ki. Ezért is kell tiltani a gyerekeknek a túl hangos kiabálást, éneklést. A fátyolos, rekedt hangú gyereket mielőbb orvoshoz kell küldeni.

Hogyan tanítjuk?

A gyerekek keressék meg a lexikonokban a *beszédhiba* és a *logopédus* szavak jelentését. Keressenek könyvtárban a beszédhibákkal és javításukkal foglalkozó könyveket. Hívjon meg a pedagógus egy logopédust, akivel a gyerekek beszélgethetnek a beszédhibákról, s aki beszédjavító gyakorlatokat végeztet velük.

Az egyes gyerek típusok és a velük való bánásmód

ê A beszédhibás gyerekeket a pedagógus mielőbb küldje szakorvoshoz és logopédushoz!

A tanulásirányítás normája

ı Tilos a beszédhibás gyereket gúnyolni!

A helyesejtés tanításával kapcsolatos tanulás-szervezési kérdések

1. Célszerű bevezetni tanév elején egy beszédtechnikai füzetet. Ez több éven át, folyamatosan vezethetik a gyerekek. A feladatgyűjteményben szereplő mondatokat, verseket, szövegrészeket ebbe másolják le. A rövidebbeket táblára, a hosszabbakat írásvetítőre írja a pedagógus. A külön füzet azért indokolt, mert a tanév során mindegyik szöveg többször is előkerül, más-más helyesejtési szempont szerint végeznek jelöléseket rajta a gyerekek, s mindannyiszor fel is olvassák a szöveget. Ha nem nyitnak külön füzetet, állandó nehézség lesz a szövegek előkerestetése.
2. Milyen gyakran végeztessünk helyesejtési gyakorlatot? Minden nap. A feladatgyűjteményben szereplő feladatokon túl a helyesejtés-gyakorlást össze kell kapcsolni más nyelvhasználati tevékenységekkel (helyesírás, szövegalkotás, bármilyen feladat felolvasással járó ellenőrzése stb.).
3. Frontálisan vagy differenciáltan kell végeztetni a helyesejtési gyakorlatokat? Célszerűbb kis csoportban és egyénileg, mert frontálisan nem ellenőrizhető a tevékenység eredménye. A hasonló helyesejtési gondokkal küzdő gyerekeket célszerű egy csoportba szervezni intenzív gyakorlásra.

A helyesejtés tanításához kapcsolódó szakszavak listája

alaplevegő	hangszín
artikuláció	hosszú szünet
bekezdés	időtartam
beszédrítmus	kiemelés
beszédszünet	közepes tempó
beszédtempó	lassú tempó
betűejtés	lepegés
emelkedő hanglejtés	mellékhangsúly
ereszkedő hanglejtés	mimika
eső hanglejtés	nem nyelvi eszközök
felolvasás	nyomaték
főhangsúly	pattogás
gesztus	pótlevegő
gyors tempó	prózamondás
hangerő	rövid szünet
hangerőváltási fokozatok	a szavak kapcsolása
hanglejtés	szökő hanglejtés
a hanglejtés lebegése	tekintetváltás
hangmagasság	testtartás
a hang süllyesztése	tételmondat
	versmondás

Felhasznált irodalom

- Fischer Sándor: *A beszéd művészete*. Budapest, 1982. Gondolat Könyvkiadó.
- Fischer Sándor: *Retorika*. Budapest, 1981. Kossuth Könyvkiadó.
- Hernádi Sándor: *Elmondani nem is nehéz*. Budapest, 1984. Gondolat Könyvkiadó.
- Molnár József: *A magyar beszédhangok atlasza*. Budapest, 1972. Tankönyvkiadó.
- Montágh Imre: *Figyelem vagy fegyelem?!* Budapest, 1986. Kossuth Könyvkiadó.
- Montágh Imre: *Mondjam vagy mutassam?!* Budapest, 1985. Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Subosits István: *A beszédpedagógia alapjai*. Budapest, 1988. Tankönyvkiadó.
- Gyakori beszédhibák*. (Szerk. Szabó László.) Budapest, 1980. Tankönyvkiadó.
- Török Gábor: *A pecsétek feltörése*. Budapest, 1983. Magvető Könyvkiadó.
- Wacha Imre: *Beszédművelés az irodalomórán*. = *Magyar Nyelvőr* 1988/2. 185–206. p.